

Επώνυμο	Σπαθάρης
Όνομα	Σωτήρης
Ψευδώνυμο/ Καλλιτεχνικό όνομα	
Τόπος γεννήσεως	Σαντορίνη
Ημερομηνία γεννήσεως	1892
Ημερομηνία θανάτου	1973
Βιογραφικά στοιχεία	<p>Καταγόταν από την Σαντορίνη και μεγάλωσε στην Κηφισιά. Ήταν μαθητής του Θεωρέλου. Δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά (κυρίως κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα) σε όλη την Ελλάδα. Ήταν ο πατέρας του Ευγένιου Σπαθάρη και ένας από τους σημαντικότερους ιδρυτικούς στυλοβάτες του Πανελληνίου Σωματείου Θεάτρου Σκιών. Περισσότερο από όλα όμως, ο Σωτήρης Σπαθάρης έμεινε στην ιστορία του νεοελληνικού Καραγκιόζη για τα περίφημα «Απομνημονεύματα» του, τα οποία πρωτοεκδόθηκαν το 1960 και αποτελούν ένα από τα σπουδαιότερα κείμενα που γράφτηκαν ποτέ όχι μόνο για το Θέατρο Σκιών αλλά και γενικότερα για την ελληνική ιστορία και τον ελληνικό πολιτισμό. Το ανωτέρω έργο του Σωτήρη Σπαθάρη δέχτηκε διθυραμβικές κριτικές από σπουδαίες προσωπικότητες όπως π.χ. τον Γιάννη Τσαρούχη και τον Άγγελο Σικελιανό, φτάνοντας μάλιστα να συγκριθεί σε αξία ακόμα και με τα «Απομνημονεύματα» του Μακρυγιάννη.</p> <p>Παραθέτουμε (εντελώς ενδεικτικά) δύο μικρά αλλά χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τα «Απομνημονεύματα» του Σωτήρη Σπαθάρη. Το πρώτο αποδίδει εύγλωττα και εύστοχα την κυριαρχία του λόγου και της προφορικότητας στην τέχνη του Καραγκιόζη: «Πολλοί ρωτάνε αν τα έργα που παίζω, τα διαβάζω και παίζω. Ούτε εγώ ούτε κανένας καραγκιοζοπαίχτης διαβάζει. Τις παραστάσεις τις ξέρουμε απ' όξω, όπως οι παραμυθάδες ξέρουνε τα παραμύθια». Το δεύτερο απόσπασμα αναφέρεται στις εντυπώσεις Άγγλων στρατιωτών μπροστά στο θέαμα του Θεάτρου Σκιών: «Μετά απ' αυτό ήρθε διαταγή να κατασκηνώσουμε στο 64ο χιλιόμετρο, που ήτανε εκτός βολής. Εκεί ο Καραγκιόζης έπαιζε κάθε μέρα. Πολλές φορές ερχόντουσαν και Άγγλοι, που είχαν κατασκηνώσει εκεί κοντά μας. Τον Καραγκιόζη τον λέγανε Γκρεκ σινεμά».</p> <p>(Πηγή: http://www.karagkiozis.com/gr_players_bio.pdf) (21/05/2013)</p> <p>Ο Σωτήρης Σπαθάρης ήταν ο πατέρας του Ευγένιου Σπαθάρη και ένας από τους ιδρυτές του Πανελληνίου Σωματείου Καραγκιοζοπαικτών μαζί με τον Αντώνη Μόλλα.</p> <p>Ο Σωτήρης Σπαθάρης είναι ένας από τους λίγους καραγκιοζοπαίχτες που εξέδωσαν την αυτοβιογραφία τους. Χάρη στην αυτοβιογραφία του ξέρουμε πολλά για την τότε κατάσταση του επαγγέλματος κ.λ.π. Γεννήθηκε στην Σαντορίνη το 1892 μα όταν ήταν ακόμα βρέφος οι γονείς του κι αυτός μετακόμησαν στο Μεταξουργείο. Παιδί γνωρίζει τον Γιάννη Μπράχαλη, τον Μίμαρο και τον Θωδορέλλο, καταλήγει άμισθος βοηθός του τρίτου. Παρά τις αντιρρήσεις του πατέρα του γίνεται καραγκιοζοπαίχτης και ξεκινάει για περιοδεία στην Νάξο. Γυρίζει στην Αθήνα έχοντας αποτύχει στην Νάξο. Ο πατέρας του τον διώχνει από το σπίτι και μπλέκει με κακές παρέες. Όμως ο γάμος του τον αποδεσμεύει από όλα αυτά. Παίρνοντας θάρρος ξεκινάει πεισματικά περιοδείες στην ηπειρωτική Ελλάδα και φτάνει μέχρι και στην Δράμα. Εκεί κάθεται για μια ολόκληρη καλοκαιρινή σεζόν και γνωρίζει τρομερή επιτυχία. Τον επόμενο χρόνο που πάει στην Δράμα, όμως, αποτυγχάνει γιατί ο βοηθός του ήταν μπεκρής και όταν άρχισε η παράσταση ήταν στο πάτωμα και ξέρναγε. Αυτό όμως δεν τον πτοεί και συνεχίζει να ταξιδεύει στην Ελλάδα, όπου καθώς περιοδεύει γνωρίζει πολλούς καλούς και κακούς ανθρώπους και παραλίγο να ναυαγήσει μα επιζηεί για να ιδρύσει το Πανελλήνιο Σωματείο Καραγκιοζοπαικτών με τον Αντώνη Μόλλα το 1924. Βγαίνει νωρίς στην σύνταξη επειδή υπέφερε από φυματίωση και πεθαίνει το Πάσχα του '73. Αφήνοντας πίσω του πολλά δικά του έργα όπως το Κόλασις κ' Παράδεισος, Ο Αθώς Κυνηγός, Ο Μάγος Σερίφ, Περσεύς & Ανδρομέδα κ.α</p> <p>(Πηγή: http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%89%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B7%CF%82_%CE%A3%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%AC%CF%81%CE%B7%CF%82) (21/05/13)</p> <p>Αυτός ήταν ο Σωτήρης Σπαθάρης, ο πατέρας του διάσημου δάσκαλου του θεάτρου σκιών, Ευγένιου. Ο άριστος αλλά και ο γνήσιος λαϊκός καλλιτέχνης με το σπάνιο λογοτεχνικό του ταλέντο χάρη στο οποίο γεννήθηκαν τα θαυμάσια "Απομνημονεύματα" του. Γεννήθηκε το 1892 στη Σαντορίνη και μεγάλωσε στο Μεταξουργείο, με έμφυτη, μέσα του, την αγάπη για το θέατρο. Αυτή του η αγάπη εκδηλώθηκε γρήγορα</p>

μέσω του Καραγκιόζη στον οποίο έτρεφε ιδιαίτερη αδυναμία. Στην δύσκολη αυτή τέχνη τελειοποιήθηκε δίπλα στο δάσκαλο του, Θόδωρο Θεοδωρέλλο που υπήρξε ο καλύτερος μαθητής του Μίμαρου. Από το 1909 περιόδευε συστηματικά σε όλη την Ελλάδα διαθέτοντας ένα πλούσιο ρεπερτόριο έργων, από τα οποία περισσότερα από τριάντα ήταν δικά του με θέματα παρμένα από την σύγχρονη ζωή και την ιστορία του Έθνους.

Ο Σωτήρης Σπαθάρης ήταν ο πρώτος καλλιτέχνης του είδους που εισήγαγε στον Καραγκιόζη την λεγόμενη διαφημιστική "ρεκλάμα", χαρακτηριστικό είδος λαϊκής ζωγραφικής που κατόπιν υιοθετήθηκε και από άλλους καραγκιοζοπαικτές. Επίσης, θεωρείται και ο δημιουργός της "αποθέωσης", του έμψυχου, δηλαδή, θεατρικού επιλόγου των ηρωικών συνήθως έργων, που ερμηνευόταν με κατεβασμένο τον μπερντέ από τον ίδιο τον καραγκιοζοπαικτή και τους βοηθούς του.

Υπήρξε, τέλος, ένας από τους πρώτους ιδρυτές και ένθερμους υποστηρικτές του Πανελληνίου Σωματίου Καραγκιοζοπαικτών που σχηματίστηκε το 1924.

Η αυτοβιογραφία του Σωτήρη Σπαθάρη αναγνωρίστηκε σαν ένα "αληθινό μνημείο λόγου", όπως το αποκαλούσε ο μεγάλος ποιητής Σικελιανός και η επιτυχία της είχε σαν αποτέλεσμα τρεις ακόμα επανεκδόσεις.

Πολλοί επώνυμοι εκπρόσωποι του πνευματικού κόσμου έχουν αφιερώσει σελίδες για την ιδιαίτερη απλότητα και την γνήσια λαϊκή αφέλεια του ύφους του βιβλίου, που στην κυριολεξία γοήτευε όλους όσους το διάβαζαν.

Ο Σωτήρης Σπαθάρης, το πολυσύνθετο ταλέντο με την χαρακτηριστική λαϊκότητα των ταπεινών ανθρώπων του λάου μας, πέθανε το Πάσχα του 1973, κρατώντας σφιχτά με τα δυο του χέρια τον πολυαγαπημένο του δερμάτινο Πασά κι αφήνοντας στον γιο του, Ευγένιο, το σημαντικό έργο της συνέχισης και ανάπτυξης αυτής της πολύτιμης λαϊκής κληρονομιάς.

(Πηγή: http://www.karagiozismuseum.gr/spatharides/sotiris_spatharis.htm) (21/05/2013)

Από το 1950, ο Σωτήρης Σπαθάρης ξεκίνησε να γράφει τα Απομνημονεύματά του, που εξεδόθησαν για πρώτη φορά το 1960 με τίτλο «Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιόζη». Σ' αυτό, πέρα από τις αναμνήσεις του ο Σπαθάρης δίνει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της τέχνης του Καραγκιόζη, την κατασκευή της φιγούρας και της σκηνής, τους βασικούς χαρακτήρες και τους εμπνευστές τους. Ως επίλογο παραθέτει ανέκδοτα και καλαμπούρια των σύγχρονών του Καραγκιοζοπαικτών.

Η αυτοβιογραφία του Σωτήρη Σπαθάρη αναγνωρίστηκε σαν ένα "αληθινό μνημείο λόγου", όπως την αποκαλούσε ο Σικελιανός. Κι άλλοι άνθρωποι των τεχνών και των γραμμάτων όπως ο Τσαρούχης, ο Πικιώνης, ο Κουν, ο Χατζηκυριάκος – Γκίκας ασχολήθηκαν με το Σπαθάρη, ο οποίος ανέδειξε τον Καραγκιόζη σε θέαμα με ευρύτατη αποδοχή. Ο ζυπόλυτος, ρακένδυτος και φυγάς – όπως συχνά και ο δημιουργός του – Καραγκιόζης, παραμένει γλεντοκόπος και αγέρωχος, με αστείρευτη λαϊκή σοφία και καυστικό χιούμορ. Σε πολλές περιπτώσεις κυνηγημένος από το κατεστημένο της εποχής, τα λέει έξω από τα δόντια σε καιρούς χαλεπούς για τους Έλληνες.

Ο Σωτήρης Σπαθάρης πέθανε το Πάσχα του 1973 αφήνοντας στο γιο του Ευγένιο, το έργο της συνέχισης και ανάπτυξης αυτής της πολύτιμης κληρονομιάς. Πρόκειται για μια κληρονομιά που δεν πρέπει να χαθεί, καθώς οι ήρωές της καθρεφτίζουν τη γνήσια ελληνική ψυχή.

[Βικτωρία Κουτσουπιά, για το I.M.E.T. artem.gr]

(Πηγή: <http://olympia.gr/2012/01/29/%CF%83%CF%89%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%AC%CF%81%CE%B7%CF%82-%CF%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%81%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%AC/>) (21/05/2013)

Ήταν ο πρώτος καλλιτέχνης του είδους που εισήγαγε στον Καραγκιόζη την λεγόμενη διαφημιστική ρεκλάμα και. ένας από τους πρώτους ιδρυτές του Πανελληνίου Σωματίου Καραγκιοζοπαικτών που σχηματίστηκε το 1924.

(Πηγή: <http://www.youtube.com/watch?v=np8azynvN28> 18/11/2013)

Γεννήθηκε το 1892 στη Σαντορίνη και μεγάλωσε στο Μεταξουργείο, με έμφυτη την αγάπη για το θέατρο. Από το 1909 περιόδευε συστηματικά σε όλη την Ελλάδα παρουσιάζοντας ένα πλούσιο ρεπερτόριο έργων, από τα οποία τα περισσότερα ήταν δικά του, με θέματα παρμένα από τη σύγχρονη ζωή και την ιστορία του Έθνους. Για να διαφημίσει τις παραστάσεις του, ζωγράφιζε αφίσες και πανώ, τις περίφημες "ρεκλάμες", πρωτοτυπώντας σ' ένα είδος λαϊκής ζωγραφικής, που μιμήθηκαν κι άλλοι. Επίσης, θεωρείται και ο δημιουργός της "αποθέωσης", του έμψυχου, δηλαδή θεατρικού επιλόγου των ηρωικών συνήθως έργων, που ερμηνευόταν με κατεβασμένο τον μπερντέ από τον καραγκιοζοπαικτή και τους βοηθούς του. Το 1924 πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Σωματίου Ελλήνων Καραγκιοζοπαικτών. Άλλωστε, μέχρι το 1940 η τέχνη του Καραγκιόζη άκμαζε σε όλο τον ελληνικό χώρο. Η γερμανική κατοχή προκάλεσε κάποια κρίση, η οποία όμως ξεπεράστηκε.

Από το 1950, ο Σωτήρης Σπαθάρης ξεκίνησε να γράφει τα Απομνημονεύματά του, που εξεδόθησαν για πρώτη φορά το 1960 με τίτλο «Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιόζη». Σ' αυτό, πέρα από τις αναμνήσεις του ο Σπαθάρης δίνει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της τέχνης του Καραγκιόζη, την κατασκευή της φιγούρας και της σκηνής, τους βασικούς χαρακτήρες και τους εμπνευστές τους. Ως επίλογο παραθέτει ανέκδοτα και καλαμπούρια των σύγχρονών του Καραγκιοζοπαικτών. Η αυτοβιογραφία του Σωτήρη Σπαθάρη αναγνωρίστηκε σαν ένα "αληθινό μνημείο λόγου", όπως την αποκαλούσε ο Σικελιανός. Κι άλλοι άνθρωποι των τεχνών και των γραμμάτων όπως ο Τσαρούχης, ο Πικιώνης, ο Κουν, ο Χατζηκυριάκος – Γκίκας ασχολήθηκαν με το Σπαθάρη, ο οποίος ανέδειξε τον Καραγκιόζη σε θέαμα με ευρύτατη αποδοχή. Ο ζυπόλυτος, ρακένδυτος και φυγάς – όπως συχνά και ο δημιουργός του – Καραγκιόζης, παραμένει γλεντοκόπος και αγέρωχος, με αστείρευτη λαϊκή σοφία και

	<p>καυστικό χιούμορ. Σε πολλές περιπτώσεις κινηγημένος από το κατεστημένο της εποχής, τα λέει έξω από τα δόντια σε καιρούς χαλεπούς για τους Έλληνες.</p> <p>Ο Σωτήρης Σπαθάρης πέθανε το Πάσχα του 1973 αφήνοντας στο γιο του Ευγένιο, το έργο της συνέχισης και ανάπτυξης αυτής της πολύτιμης κληρονομιάς. Πρόκειται για μια κληρονομιά που δεν πρέπει να χαθεί, καθώς οι ήρωές της καθρεφτίζουν τη γνήσια ελληνική ψυχή.</p> <p>(Πηγή: [Βικτωρία Κουτσουπιά, για το I.M.E.T. artem.gr] http://artemnotes.blogspot.com/2012_01_01_archive.html#8305902157455424097 http://olympia.gr/2012/01/29/%CF%83%CF%89%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%AC%CF%81%CE%B7%CF%82-%CE%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%81%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%AC/18/11/2013)</p>
<p>Προσωπογραφίες</p>	 <p>Πηγή:http://www.google.es/imgres?imgurl=http://static-enet.toolip.gr/resources/2009-04/5f1-thumb-large.jpg&imgrefurl=http://www.enet.gr/?i%3Dnews.el.article%26id%3D34281&h=270&w=610&sz=23&tbid=4nn1dE4gudfh-M:&tbnh=90&tbnw=203&zoom=1&usq=__aJrJnLrjYssEXY2CFqMpqs7hIU=&docid=GwedMq6S-xHStM&sa=X&ei=5weGUrLuN4yV0QWF1IGYAw&ved=0CDMQ9QEwAA (15/11/2013)</p>
<p>Μόνιμη εγκατάσταση</p>	<p>Κηφισιά, Αθήνα</p>
<p>Ημερομηνίες ενασχόλησης με το Θ.Σ</p>	
<p>Άλλες επαγγελματικές ασχολίες</p>	
<p>Παραστάσεις σε μόνιμη σκηνή</p>	
<p>Παραστάσεις στην Ελλάδα</p>	<p>Τον Σεπτέμβριο του 1926 ο Σωτήρης Σπαθάρης παρουσιάζει στο θέατρο του Βαρδάτσικα στον Εθνικό κήπο, στην αποχαιρετιστήρια παράστασή του, τους «<i>Ανθρωποφάγους</i>» και κάνει 970 εισιτήρια.</p> <p>Τον χειμώνα στο θέατρο του Καλογερόπουλου στο Κεφαλάρι, επαναλαμβάνει το «<i>ΟΚαραγκιόζης στη Ζούγκλα</i>» και μάλιστα με την τσίτα όπως μας διηγείται ο ίδιος.</p> <p>(Πηγή:περιοδικό «Ο Καραγκιόζης μας» Τεύχος 66, Φεβρουάριος 2013, σ.16)</p>
<p>Παραστάσεις στο εξωτερικό</p>	

Θεματολόγιο- Δραματουργία Παραδοσιακά σενάρια Προσωπική παραγωγή έργων	Ατάκες- Αστεία
	Δραματουργία- Σενάρια 1. Καινοτομίες- Νέα στοιχεία
	Δραματουργία- Σενάρια 2. Παραδοσιακή δραματουργία
	Δραματουργία- Σενάρια 3. Ηρωικό δράμα
	Δραματουργία- Σενάρια 4. Παραμυθόδραμα
	Δραματουργία- Σενάρια 5. Έργα ιστορικού περιεχομένου
	Δραματουργία- Σενάρια 6. Αρχαιότητα- Αρχαίο δράμα
	Δραματουργία- Σενάρια 7. Θρησκευτικού χαρακτήρα- Βίοι αγίων
Κύρια χαρακτηριστικά παραστάσεων	Κοινό
	<p>Φιγούρες</p> <p>Πολλές φιγούρες κατασκευασμένες από τον ίδιο το Σωτήρη Σπαθάρη μπορεί κανείς να βρει στο Σπαθάρειο Μουσείο Θεάτρου Σκιών του Δήμου Αμαρουσίου στην Αθήνα (έτη κατασκευής 1935-1968)</p> <p>Πηγή: http://www.karagiozismuseum.gr/tour/index.htm (18/11/2013)</p>
	Σκηνικά
	Νέες τεχνικές/ φόρμουλες/ καινοτομίες
	<p>Ρεκλάμες/ Αφίσες</p> <p>Η διαφημιστική "ρεκλάμα" (αφίσα) του Σωτήρη Σπαθάρη</p>
	 <p>(Πηγή: http://www.karagiozismuseum.gr/spatharides/sotiris_spatharis.htm 21/5/13)</p>
Συμμετοχή σε φεστιβάλ	Εθνικά
	Διεθνή

Συμμετοχή σε συνέδρια	Εθνικά
	Διεθνή
Εργογραφία	Έργα Καραγκιόζη
	Άρθρα
	Διασκευές για το συμβατικό θέατρο
Σχέση με το θέατρο	
Σχέση με τον κινηματογράφο	
Σχέση με την τηλεόραση	
Σχέση με το ραδιόφωνο	
Σχέση με τη μουσική	
Ζωγραφική	
Εκπαιδευτικό υλικό	
Συεντεύξεις, Ρεπορτάζ, Αφιέρωματα	<p data-bbox="874 1326 1023 1357" style="text-align: center;">Εφημερίδες</p> <p data-bbox="316 1391 1588 1659"><i>"Πώς ν'αρωηθω τους άψυχους συντρόφους μου; και τι συντρόφους! Τέτοιους, που ολάκερα σαρανταπέντε χρόνια, ποτέ δεν μ'εψύχραναν, που όταν μ'έβλεπαν να μπαίνω μέσα στην σκηνή τον Καραγκιόζη για να παίξω, όλοι γελοούσαν. Έτσι ένοιωθα όταν τους έβλεπα. Και σάμπως να μου έλεγαν όλοι μαζί: - Εμένα να πρωτοπάρεις απόψε στα χέρια σου, Σπαθάρη. Εγώ θα παίξω καλύτερα! Και μόλις αρχίναγα να παίξω, ξεκινούσε στο πανί τον Καραγκιόζη μια πραγματική ζωντάνια. Αφού δεν βρίσκω με τι λογής λόγια να τους πώ το έχετε γεια,... θα πεθάνω μαζί τους. Ο Καραγκιόζης είναι η ζωή μου! Αν μου αφαιρέσουν αυτή την ανάγκη εγώ σε μια βδομάδα θα πεθάνω. Μόνο έτσι αισθάνομαι τα γέρικα κόκκαλά μου να ζωντανεύουνε και την ψυχή μου να μου μιλάει παιδιάστικα".</i></p> <p data-bbox="316 1693 1329 1724">Πηγή: http://www.karagiozismuseum.gr/spatharides/sotiris_spatharis.htm (15/11/2013)</p> <ul data-bbox="363 1758 1588 1910" style="list-style-type: none"> - Το 1922 γνώρισε στην Κηφισιά τον Τσαρούχη ο οποίος του είπε: «Απ' όλους τους καλούς Καραγκιοζοπαίχτες που έχω ακούσει, καλύτερη απόδοση έχει ο δικός σου Καραγκιόζης». - Σικελιανός : «Η τέχνη του είναι στη βάση της λαϊκής ψυχής και ζωής και μακάριος που την αντικρύζει με τη σοβαρότητα που της οφείλεται». <p data-bbox="411 1877 1217 1908">(Πηγή: http://www.youtube.com/watch?v=np8azynvN28 18/11/2013)</p> <p data-bbox="316 1942 1588 2177">Παραλία Καρύστου, ντάλα μεσημέρι, αραγμένη φαρδιά-πλατιά σε πλαστική ξαπλώστρα με υποτυπώδη σκιά από την κατά τα άλλα πολύ trendy ψάθινη ομπρέλα -προσφορά και τα δύο του παρακείμενου καταστήματος μαζικής εστίασης- ρουφάω με αγαλλίαση την ακόμα πιο trendy, εξελληνισμένη εκδοχή του παγωμένου espresso-cappuccino και κοιτώ με μεταφυσικό τρόπο το βιβλίο που ψάρεψα μέσα από την τσάντα θαλάσσης μου -αυτή πάλι περσινή προσφορά των καταστημάτων γυναικείας ένδυσης BSB- δεν τόλμησα να βγω στον πηγαϊμό για το Άπτικα, ένεκα η κρίσις... "Απόψε τρέξατε..." διαβάζω πίσω από τα διαχρονικά trendy Ray-Ban γυαλιά μου και η κόρη του δεξιού, αμυγδαλωτού οφθαλμού μου διαστέλλεται επικίνδυνα αντικρύζοντας το αιματοβαμμένο θέαμα του</p>

καταραμένου όφι που καταφροχθίζει με μανία το Σταύρακα ενώ ο Καραγκιόζης προσπαθεί να τον σώσει. Εις μάτην; Δεν το έμαθα ακόμα.

Το βιβλίο “Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιόζη” του Σωτήρη Σπαθάρη, μου το χάρισε ο εξαίρετος Καραγκιοζοπαίκτης και γλυκύτατος άνθρωπος Άθως Δανέλλης. Στην παρούσα έκδοση έχουν συμπεριληφθεί -εν είδη προλόγου- δυο σύντομα κείμενα του Άγγελου Σικελιανού (το οποίο είχε δημοσιευτεί αρχικά στην πρώτη έκδοση) και του Γιάννη Τσαρούχη. Και τα δυο πλέκουν το εγκώμιο μιας τέχνης στην καρδιά της οποίας κατοικοεδρεύει ακόμα ο πιο άναρχος, επαναστατικός εαυτός μας. Ο Καραγκιόζης του πατέρα Σπαθάρη και των ομότεχνών του ήταν ένα θέαμα με τεράστιο λαϊκό έρεισμα που σε πολλές περιπτώσεις κυνηγήθηκε ανηλεώς από το κατεστημένο της εποχής διότι προσέβαλε τα “χρηστά ήθη” με το καυστικό του χιούμορ και τον εκ φύσεως πλανόδιο χαρακτήρα του. Ο Σπαθάρης καταθέτει μια μαρτυρία ζωντανή, παλλόμενη, συγκινητική και ειλικρινή. Τα λέει κοινώς έξω από τα δόντια όπως και ο ήρωας του ελληνικού θεάτρου σκιών. Οι πυκνογραμμένες σελίδες του μοιάζουν με ηθογραφικό καμβά, με μελέτη κοινωνιολογική, με ψυχογράφημα που φτάνει και αγγίζει βαθιά το συλλογικό μας υποσυνείδητο. Ο ήρωάς του ξυπόλυτος, ρακένδυτος και φυγάς, όπως συχνά και ο ίδιος ο μάστοράς του, αναδύεται γλεντοκόπος και αγέρωχος μέσα στην αστείρευτη λαϊκή του σοφία, εν τέλει νικητής σε καιρούς χαλεπούς που οι Έλληνες είχαν επιτακτική ανάγκη να δουν το δικό τους πρόσωπο να διαγράφεται πίσω από τον μπερντέ γλεντώντας όμως και επιβιώντας μέσα από αναποδιές και κακουχίες.

Πέρα από τα απομνημονεύματά του ο Σπαθάρης δίνει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της τέχνης του Καραγκιόζη, το πώς κατασκευάζονταν οι φιγούρες και η σκηνή, αναφέρεται στους βασικούς χαρακτήρες και στους εμπνευστές τους και για τον επίλογο, για επιδόρπιο, κρατά κάποια από τα πλέον πετυχημένα ανέκδοτα και καλαμπούρια των σύγχρονών του Καραγκιοζοπαίκτων.

Περιπτό φυσικά να αναφέρω πως το βιβλίο το διάβασα απνευστί και αποχώρησα άδοξα από την παραλία της Καρύστου με λουμπάγκο και εγκαύματα που ο μπαμπάς μου, χαριτολογώντας, αποκάλεσε μαύρισμα “A la Dalmatian” στο πιο ροζουλί του...

Πηγή: <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=7898> (18/11/2013)

«Ευγένιος Σπαθάρης και Σωτήριος Σπαθάρης»

I intended to write a note about Eugenios Spatharis (Ευγένιος Σπαθάρης), since it is him that revived an ancient art for a new generation, including those who only saw the shadows projected on the television cave. But I though better to step back a few years, to understand where all this comes from and have perhaps a better idea of where it is going.

In his Memoirs, Sotiris Sphataris (Σωτήρης Σπαθάρης) Eugenios's father, relates, with painful honesty, the events in his life and time that made him, what I consider, a master of one of the most important expressions of visual storytelling, since our beginnings as cave dwellers until this time of new media, convergence and interactivity, words and phrases which lose meaning as rapidly as a passing shadow.

Behind the White Screen is a perfect title for his memoirs. A screen which not only represents the canvas of the artist, but the medium through which art and life truly interact with those lucky enough to be entranced by its magic.

Sotiráki, as his mother called him, had a life worthy of a Greek tragedy or a Charles Dickens novel, of extreme poverty, abuse and misfortune, of daily beatings by a drunken father who used him as a beggar since he was 5 years old.

But then one day a white screen went up in town. Some oil lamps were lit behind and as the shadows danced and played and fought, a door opened in Sotiris heart that never closed again. And through it a whole spirit of a people came alive and multiplied in thousands of other hearts and minds.

In Plato's dialogue between Sócrates and Glaucon, the allegory of the cave represents a world devoid of ideas where fiction reigns supreme in lieu of reality, a perfect allegory for today, where virtual reality or VR is touted as the new world, where we, as the chained people of the cave, even farther away from the exit, are to spend the rest of our lives, our cones and rods tickled by the bits and bytes that illuminate our fool's paradise.

But from its royal beginnings in ancient China (Han Dynasty), shadow puppets brought stories to life, reflecting the wants and needs, the hopes and fears of people, from emperors to beggars. The shadows liberated people from the chains giving voice to the silent, joy to the sad and fear to the mighty. The cave was opened for the common people and like a virus spread all over the world.

They came to Greece during the Ottoman Empire and as is common with all theater arts, involvement with it was considered a disreputable profession, akin to prostitution whose practitioners were regarded as the lowest of the low, even though on the other side of the screen, people of all walks of life and fortune would enjoy their characters played and mocked, disrobed and challenged.

As a young kid in love with shadow puppets and its Karagiozis character, Sotiris had to suffer many a beating, simply for being them. In a time when a mother proclaimed that she would rather see her son dead and buried than becoming a puppeteer, Sotiris love for the art surmounted every obstacle in his way, in a truly odyssean fashion. And so a living legend was born.

His art did not die with his passing in 1972, it lived in his son, Eugenios Spatharis which carried the

tradition until a few days ago, when he also traveled on, May 10, 2009.

The light still burns behind the white screen, waiting for the shadows to appear and the show to begin.

Πηγή: <http://robopuppets.blogspot.com.es/2009/05/blog-post.html> (18/11/2013)

Περιοδικά

Περιοδικό «Ο Καραγκιόζης μας» (Τεύχος 39-Σεπτέμβριος 2010, σ.10)

Ο Σωτήρης Σπαθάρης αναφέρει ότι στην περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα οι πιο ονομαστοί καραγκιοζοπαίχτες έφταναν να έχουν ως και 1000 φιγούρες μαζί τους για τις παραστάσεις τους.

Περιοδικό «Ο Καραγκιόζης μας» (Τεύχος 45-Μάρτιος 2011, σ.4-5 και 27-28) (ιστορία παρμένη από τα απομνημονεύματα του Σωτήρη Σπαθάρη)

(σ.4-5)

Το παραμύθι που μας διηγείται ένας μεγάλος Έλληνας Καραγκιοζοπαίχτης, ο Σωτήρης Σπαθάρης, μας βοηθά να καταλάβουμε καλύτερα την πιθανή προέλευση του Θεάτρου Σκιών:

«...Μια φορά κι έναν καιρό ο πασάς της Προύσας-μέρος κοντά στην Κωνσταντινούπολη στη Μικρασία-πρόσταξε έναν εργολάβο οικοδομών, τον Χατζηαβάτη, να του χτίσει ένα σεράι. Αρχιμάστορας ανέλαβε ο Καραγκιόζης που ληταν πολύ άξιος, αλλά έκανε τους εργάτες να αργούν με τα αστεία του. Ο πασάς, οργισμένος για την αργοπορία απείλησε τον Χατζηαβάτη και όταν αυτός του μαρτύρησε πως αίτιος ήταν ο Καραγκιόζης, έβαλε και θανάτωσαν τον ήρωα μας. Από την οργή του λαού και από τις ίδιες του τις τύψεις, ο πασάς έπεσε σε στεναχώρια κι αρρώστησε. Για να τον διασκεδάσει ο Χατζηαβάτης, άρχισε να του λέει τα αστεία του Καραγκιόζη, ώσπου μια μέρα έφτιαξε την φιγούρα του αδικοσκοτωμένου φίλου του κι έδειξε την σκιά της πίσω από ένα φωτισμένο πανί. Έτσι ο άρρωστος παρηγορήθηκε κι έγιανε...»

Το νόημα της ιστορίας είναι πολύ σημαντικό: με λίγα λόγια μας λέει ότι η πρώτη σκιά ήταν μια ψυχή που γύρισε στον πάνω κόσμο όχι για να μας τρομάξει αλλά για να γιατρέψει με το γέλιο την ψυχή του ανθρώπου που ήταν άρρωστη από τις αδικίες της και πως είναι αδικία να μην χαιρόμαστε το γέλιο και να πνιγόμαστε όλο από δουλειές τάχατε σοβαρές. Ακόμα μας βοηθά να καταλάβουμε ότι όλος ο κόσμος του Καραγκιόζη είναι ο κόσμος του παραμυθιού όπου όλα, από την ψυχή του ανθρώπου μέχρι και το χρόνο που κυλά, είναι διαφορετικά, όπως και στα όνειρά μας. Τέτοιος κόσμος σαν του παραμυθιού και του ονείρου είναι κι ο κόσμος του Καραγκιόζη και γενικότερα του λαϊκού μας θεάτρου.

(σ.27-28)

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Το πιο κοινό σκηνικό του θεάτρου σκιών είναι το καλύβι του Καραγκιόζη - στα αριστερά για το θεατή - που αντικρίζει το σαράι του Πασά. Δυο κτίσματα που συμβολίζουν δυο κόσμους σε διάλογο, αλλά και σε ασυμφιλίωτη σύγκρουση. Ο μύθος που μας μιλάει για το χτίσιμο του σαραγιού, μπορεί να φωτίσει κάποια βασικά στοιχεία του ελληνικού θεάτρου σκιών.

Όπως μας λέει ο Σωτήρης Σπαθάρης στα απομνημονεύματα του -και όπως είχε διηγηθεί στον ίδιο ο δάσκαλος του ο Θεοδωρέλλος - ο Χατζηαβάτης ήταν κάποτε εργολάβος οικοδομών στην Προύσα. Κατά παραγγελία του πασά ανέλαβε να χτίσει το σαράι και σαν πρωτομάστορα προσέλαβε τον Καραγκιόζη. Καθώς το σαράι αργούσε, ο πασάς κάλεσε τον Χατζηαβάτη και τον απείλησε. Αυτός φοβήθηκε και του φανέρωσε ότι η κατασκευή αργούσε εξ αιτίας των αστείων που έλεγε ο Καραγκιόζης στους εργάτες κάνοντας τους να γελάνε και να αργοπορούν στη δουλειά. Ο πασάς κάλεσε και προειδοποίησε τον Καραγκιόζη να σταματήσει τα αστεία γιατί θα πεθάνει. Ο ήρωας μας όμως, καλαμπουρτζής από γεννησιμιού του, συνέχισε να κάνει τους εργάτες να γελούν και ο πασάς τον σκότωσε. Από την κατακραυγή του λαού και από τις δικές του τύψεις, ο πασάς έπεσε άρρωστος. Έχτισε ένα ωραίο μνημείο για τον αδικοχαμένο μάστορα στην Προύσα αλλά δεν έγινε καλά παρά μόνον όταν ο Χατζηαβάτης τέντωσε ένα πανί, το φώτισε και έπαιξε με μια φιγούρα που παρίστανε τον Καραγκιόζη. Ο μικρασιάτης Γιάννης Μπράχαλης, είδε τον Χατζηαβάτη να παίζει και έφερε την τέχνη στην Ελλάδα όπου την έμαθε ο Μίμαρος, τον οποίο πρόλαβε παιδί ο Σπαθάρης. Έτσι, τρεις μόνο γενιές χωρίζουν τον απομνημονευματογράφο, από του πρωταγωνιστή και τον δημιουργό του θεάτρου σκιών.

Ο μύθος είναι πάρα πολύ σημαντικός για πάρα πολλούς λόγους: Ο πρώτος, η ιερή και μυθική σημασία της σκιάς έχει κιόλας αναφερθεί: η σκιά σαν διπλό, σαν σκοτεινή και άυλη επανάληψη του κορμιού, οδηγεί τον νου σ' έναν κόσμο διαφορετικό, αλλιώτικο, που όμως μας ακολουθεί πάντοτε κατά βήμα. Το «αλλοιώτικο» αυτό, έχει να κάνει και με την θεατρική και την κοινωνική διάσταση του θεάτρου σκιών. Ο καραγκιοζοπαίχτης πρώτα απ'όλα δεν ταυτίζεται με τον Καραγκιόζη, δεν έχει τη δική του ανεμελιά και το κουράγιο του που δεν σταματούν ούτε μπροστά στην απειλή του θανάτου. Ο καραγκιοζοπαίχτης του μύθου, ο Χατζηαβάτης δηλαδή, είναι κάποιος λιγάκι υπολογιστής και φοβητσιάρης, όπως και οι περισσότεροι άνθρωποι, ενώ ο πρώτος θεατής είναι ο πασάς, ο φονιάς του ήρωα. Με ποιο καλύτερο τρόπο να ορίσει η μυθική σκέψη την απόσταση ανάμεσα σ' αυτό που γίνεται στον μπερντέ και σ' αυτό που ζούμε στην πεζή μας καθημερινότητα.

Η απόσταση αυτή και η διαφορά είναι και απόσταση χρονική: ο χρόνος του πασά που σκοτώνει, είναι ένας χρόνος ποσοτικός: ο χρόνος που μετράμε σε ώρες και λεπτά για να παράγουμε κάτι, απαγορεύοντας μάλιστα στους εργάτες να σηκώσουν κεφάλι, να πουν ένα αστείο. Ο χρόνος του Καραγκιόζη, του δημιουργού, που νοιάζεται όχι πότε, αλλά πρώτα πόσο ωραίο θα είναι το σαράι, είναι χρόνος ποιοτικός και

απελευθερωτικός:

ανήκει στις ευτυχημένες εκείνες ώρες, όπου το ρολόι σταματά. Γι' αυτό και για να χαρούμε μια παράσταση, πρέπει να χαλαρώσουμε, να ξεχάσουμε τις έγνοιες μας και να αφεθούμε να μας συνεπάρει ο ρυθμός του, ο τόσο διαφορετικός από αυτόν που ζούμε κάθε μέρα. Αυτή η διαφορετική αντίληψη για τον χρόνο εξηγεί και το πόσο κοντά με την ιστορία που μας διηγείται βρίσκεται και ο ίδιος ο Σπαθάρης: για τη σκέψη του μύθου, τέσσερις γενιές ανθρώπων είναι κάτι το τρομερά μακρινό. Ο μύθος μας δια φωτίζει ακόμη και σχετικά με τον κοινωνικό ρόλο του θεάτρου σκιών και με την κοινωνική θέση του κόσμου του. Ανάμεσα στην καλύβα και το σαράι, ανάμεσα στην πείνα και τον πλούτο, υπάρχει μια συνεχής αντιπαράθεση. Στόχος όμως του Καραγκιόζη δεν είναι να γίνει πλούσιος - η εξουσία και ο πλούτος τον αφήνουν πάντα στο τέλος αδιάφορο - αλλά να μείνει καλαμπουρτζής, αμετανόητα δηλαδή δημιουργικός. Τι είναι κοινωνικά ο Καραγκιόζης του μύθου; Είναι μαζί τεχνίτης και γελωτοποιός, τεχνίτης δηλαδή του γέλιου: (ή Διονύσου τεχνίτης όπως λέγανε παλιότερα).

Πραγματικά μόνο όποιος προσέξει το μεράκι με το οποίο δουλεύει ένας παραδοσιακός χαλκιάς, ένας τεχνίτης του ψηφιδωτού ή κάποιος άλλος ανατολίτης μάστορας, θα καταλάβει τη σημασία της τέχνης που φαίνεται στο σκάλισμα της φιγούρας και σ' όλες τις άλλες πλευρές του θεάτρου σκιών. Και σαν τεχνίτης όμως και σαν άνθρωπος του θεάτρου, ο ήρωας και οι μάστορες που του δίνουν ψυχή είναι κατά ένα ιδιαίτερο τρόπο στοιχείο του κοινωνικού περιθωρίου. Όχι ωστόσο με τον τρόπο που είναι οι ληστές και οι άλλοι παράνομοι - έστω κι αν αυτοί μοιάζουν με τον Ρομπέν των δασών ή με κάποιους δίκαιους ληστές που μας δείχνουν τα έργα του Καραγκιόζη.

Όπως κάθε σημαντικός καλλιτέχνης, ο Καραγκιοζοπαίκτης βρίσκεται μακριά από τον κόσμο της εξουσίας και του κέρδους, τους ξεπερνά δημιουργώντας κόσμους όπου αυτά τα πράγματα δεν μετρούν όσο το γέλιο και η συγκίνηση. Ωστόσο, επειδή καμιά κοινωνία πραγματικά πολιτισμένη δεν μπορεί να ζήσει χωρίς συγκίνηση και γέλιο, ο περιθωριακός Καραγκιόζης καταφέρνει να φτάνει στην καρδιά των θεατών του, στην καρδιά και το κέντρο της κοινωνίας τους.

Περιοδικό «Ο Καραγκιόζης μας» (Τεύχος 58-Μάιος 2012, σ.8-11)

Στη μνήμη του Ευγ. Σπαθάρη

της Ανθής Γ. Χοτζάκογλου

Η ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ (1953)

ΤΩΝ ΣΠΑΘΑΡΗΔΩΝ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ:

“Μαρτυρίες” Μουσείου Λαϊκής Τέχνης Κύπρου, Κυπριακού Τύπου, Σωτήρη & Ευγένιου Σπαθάρη, Κυπρίων Καραγκιοζοπαικτών

...«ο θεατρώνης της **Ακρόπολης**, Χάρης Παπαϊωάννου, ήρθε στην Ελλάδα για να πάρει θίασο... Στην Ομόνοια, στο καφενείο **“Το Στέμμα”**, του λέω εγώ: εμείς είμεθα τρία άτομα. Εγώ, το παιδί μου και το βιολί [N. Βίλας], που είναι και τραγουδιστής μας. Εμείς για να παίξουμε στο θέατρό σου χρειαζόμαστε κι ένα ούτι για ακομπανιαμένο, που θα μας το δώσεις εσύ. Στην Κύπρο εσύ θα μας πας, θα μας φέρεις, θα μας δίνεις ύπνο και φαΐ ΑΑ΄. ...αμέσως έγινε και υπογράφηκε το συμφωνητικό και την άλλη μέρα το καράβι μάς πάει για την Κύπρο... Από το λιμάνι της Λεμεσού, το αυτοκίνητο μάς πάει για Λευκωσία. ...Την άλλη μέρα, χιλιάδες προγράμματα, γιομίσανε τους δρόμους της Λευκωσίας και όλες οι εφημερίδες της Κύπρου γράφανε πως στην “Ακρόπολη” της Λευκωσίας θα παίξει ο καλύτερος Καραγκιόζης της Ελλάδας. Εγώ και ο Ευγένιος το πρόσωπο της “Ακρόπολης” το γεμίσαμε γράμματα και φιγούρες του Καραγκιόζη με μεγάλα φωτεινά γράμματα “Εδώ ο Σπαθάρης”. Η ρεκλάμα ήταν τέτοια που ο κόσμος μαζεμένος μας κοίταζε που τα φτιάγναμε. Την Πέμπτη ήταν όλα έτοιμα και πριν ανάψουμε τα φώτα ο κόσμος έκοβε εισιτήρια. ...Στην πρώτη εμφάνιση που κάναμε όλος ο κόσμος τά 'χασε. Όλοι λέγανε, τους άκουσα με τ' αυτιά μου, μαζί και οι δυο Καραγκιοζοπαίκτης της Κύπρου, πως αυτός δεν είναι Καραγκιόζης, είναι ολάκερη επιστήμη!... Με αυτά τα λόγια περιέγραψε στον Σ.

Βενάρδο (Σ. Βενάρδου, Με τον Σωτήρη Σπαθάρη, Αθήνα 1975, 63-4, 67) την πρώτη και τελευταία επίσκεψη του στην Κύπρο ο Σ. Σπαθάρης (1892-1973). Την επιτυχία των παραστάσεων στο εξοχικό κέντρο “Ακρόπολις”, διέκοψε, μία εβδομάδα μετά, ένα αναπάντεχο γεγονός: ο Εγκέλαδος χτύπησε (10/09/1953) την Πάφο, αφήνοντας στο πέρασμά του περίπου σαράντα θύματα και ερείπια! Οι παραστάσεις στη Λευκωσία διεκόπησαν, οι σχεδιαζόμενες παραστάσεις στην Πάφο ακυρώθηκαν και οι Σπαθάρηδες επέστρεψαν πικραμένοι στην Ελλάδα, όπως βεβαιώνει ο Σ. Σπαθάρης: ...«Από τότε μας έπιασε μεγάλο μαράζι... Και ενώ είχαμε παίξει δεκαπέντε παραστάσεις... ήτανε μια μέρα Πέμπτη που το Ιταλικό πλοίο “Φίλιππος” μας έπαιρνε από την ωραία και αξέχαστη Κύπρο μας...» (: Σ. Βενάρδου, ό.π., 67). Για τον Ευγένιο Σπαθάρη (1924- 2009), ακολούθησαν έκτοτε κάμποσες επισκέψεις, με ύστατη αυτήν του.

Φεβρουαρίου του 2009, κλείνοντας έτσι τον κύκλο των επισκέψεών του, στη Λευκωσία εκεί απ' όπου ξεκίνησε. Χαραγμένη στη μνήμη του όμως παρέμενε η επεισοδιακή πρώτη επίσκεψη, του 1953: ...«ενώ ήταν η συμφωνία να παίξουμε στη Λευκωσία και μετά να πάμε και στην Πάφο και ξέρω 'γω πού... έγινε ο μεγάλος ο σεισμός της Πάφου κι έτσι, μας είπε ο καημένος ο Χάρης *“παιδιά, λέει, να φύγετε...”* Και φύγαμε. Μόλις φτάσαμε εδώ, έρχονται τα γράμματα: *“γιατί να φύγετε; Όλος ο κόσμος σάς περίμενε να γελάσει”*. Ο κόσμος ήθελε... Δε μπορούσες όμως να μείνεις εσύ με τόση δραματικότητα...» (: συνέντευξη Ευγ. Σπαθάρη στη γράφουσα, Οκτ. 2005).

“Αποτυπώματα” της δράσης της πρώτης εκείνης επίσκεψης, ανιχνεύονται σήμερα σε σύνεργα των Σπαθάρηδων, στον Κυπριακό Τύπο, σε αναμνήσεις και παραστάσεις Κυπρίων Καραγκιοζοπαικτών. Εξίσου εύγλωττο αποδεικνύεται το Αρχείο του Κύπριου Καραγκιοζοπαίκτη Νίκου Ιωάννου (1904-1985), το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου αγοράσθηκε (1979) από το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Κύπρου, με φροντίδα του αείμνηστου τότε διευθυντή του, Αδ. Διαμαντή.

Ανάμεσα στα σύνεργα των Σπαθάρηδων που σχετίζονται με τις εν Κύπρω παραστάσεις τους, και σήμερα

βρίσκονται στην Αθήνα, συγκαταλέγονται μια υφασμάτινη ρεκλάμα του “**Γάμου του Καραγκιόζη**” (εικ. 2) - Αρχείο Σπαθάρειου Μουσείου Δ. Αμαρουσίου- και μια “γεμιστή” φιγούρα μπουζουξή (εικ. 3) που δωρήθηκε κατόπιν στον Γ. Μόραλη. Πιθανόν σύνεργα και τα δύο, της ίδιας παράστασης. Από πρωτογενή έρευνα στον κυπριακό Τύπο (εικ. 1) προκύπτει πως εναρκτήρια παράσταση ήταν “**Η Συρήνη**”, ενώ τις επόμενες βραδιές παρουσιάστηκαν τα έργα “Ο Καραγκιόζης αεροπόρος”, “Ο Καραγκιόζης καπετάνιος”, “Ο Καραγκιόζης στη σελήνη”, “Ο γάμος του Καραγκιόζη”, “Ο Καραγκιόζης Ταρζάν στη Ζούγκλα”, “Εμινέ”, “Ο Χορός του Ζαλόγγου”, κ.ά..

Η έρευνα πιστοποίησε ότι οι παραστάσεις των Σπαθάρηδων στη Λευκωσία αποτέλεσαν πόλο έλξης όχι μόνο για το “ανυποψίαστο” κοινό αλλά και για τους Κύπριους καραγκιοζοπαίκτες. Την ίδια περίοδο με τους Σπαθάρηδες, στην ίδια γειτονιά είχαν στήσει τους μπερντέδες τους οι Κύπριοι καλλιτέχνες Θεάτρου Σκιών Γιώργος Χατζηττοφής Λαουτάρης με βοηθό τον υιό του, Τάκη Χατζηττοφή, Χρ. (Αντωνιάδης) Πάφιος Ανδρέας Ιδαλίας με βοηθό τον υιό του, Γ. Ιδαλία.

Σε συνεντεύξεις τους στη γράφουσα (Μάιος 2005, Οκτ. 2009) οι Τ. Χατζηττοφής και Γ. Ιδαλίας επιβεβαίωσαν πως παρακολούθησαν και γνώρισαν τους Σπαθάρηδες. Για τους πατεράδες τους επισήμαναν πως συναντήθηκαν με τους Σπαθάρηδες, αν και δεν τους παρακολούθησαν επί τω έργω, καθώς εργαζόνταν την ίδια ακριβώς ώρα. Στον μπερντέ των Σπαθάρηδων φαίνεται ακόμα πως βρέθηκαν οι Κύπριοι καραγκιοζοπαίκτες Α. Κοκωνάς, Θ. Θεμιστοκλέους και Ν.

Ιωάννου ή “βραχνός”. Τον τελευταίο, ο Ευγ. Σπαθάρης μνημόνευε σε συνέντευξή του (ό.π., Οκτ. 2005) ως τον συνάδελφο στον οποίο ...«έδωσε» ο Σ. Σπαθάρης τις φιγούρες του πριν αποχωρήσουν. Η μαρτυρία αυτή επιβεβαιώνεται από συνέντευξη του Κύπριου καραγκιοζοπαίκτη και φίλου του Ιωάννου, Γ. **Κισσονέργη** στον συγγραφέα Κ. Γιαγκουλλά, με την επισήμανση ότι τα σπαθαρέικα σύνεργα ...«πωλήθηκαν» στον Ιωάννου. Τρανότερη απόδειξη αυτών, συνιστά σήμερα η ίδια η συλλογή Ν. Ιωάννου, τμήμα της οποίας εκτίθεται στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Κύπρου καθώς και σπαθαράματα της Συλλογής, που εντοπίστηκαν διασκορπισμένα σε απογόνους, φίλους και συλλέκτες του έργου του Ιωάννου. Από τα σύνεργα του Ιωάννου, δύο μόνο φιγούρες (Λυκόσκυλου και Μπέη) έχουν καταγραφεί στα μητρώα εισερχομένων του Μουσείου ως «προερχόμενες από τον Ευγ. Σπαθάρη». Παρ’ όλα αυτά, θέτοντας τον δάχτυλον επί τον τύπον των ήλων, διαπιστώνεται ότι περίπου δέκα φιγούρες και δύο διακοσμητικά σκηνής της συλλογής φέρουν τη σχεδιαστική υπογραφή των Σπαθάρηδων, ενώ μαζί με αυτά καλό θα ήταν να ληφθούν υπ’ όψιν και κάποιες σούστες και ράβδοι κίνησης, αλλά και ποικίλα σκηνικά αντικείμενα.

Ειδικότερα, ανάμεσα στα σύνεργα διακρίνονται οι φιγούρες των Πασά (εικ. 4) -σε σχέδιο Π. Κυριακού-, καπετάν-Κώστα, карабиού, μπάρμπα- Γιώργου Λόρδου, Μαρίας Σουλιώτισσας, Τούρκου Στρατιώτη, Μπέη, καρέκλας, περικεφαλαίας, καθώς και τα διακοσμητικά πορτραίτα των Καραγκιόζη και Χατζηαβάτη κλπ.. Ας σημειωθεί πως σε αρκετές περιπτώσεις τα “εργαλεία” αυτά “συμφωνούν” με το δραματολόγιο των Σπαθάρηδων εν Κύπρω. Επιπλέον, σε συναφή αρχεία εντοπίστηκαν μία ρεκλάμα και μία φωτογραφία του Ευγ. Σπαθάρη εν δράσει.

Οι **Τ. Χατζηττοφής** και **Γ. Ιδαλίας**, ομολογώντας πόσο εντυπωσίασαν το κοινό οι παραστάσεις των Σπαθάρηδων, αφηγήθηκαν πως τότε είδαν για πρώτη φορά «θάλασσα» επί σκηνής, αλλά και ποδήλατα, κάρα, καράβια, αεροπλάνα, διαστημόπλοια, αντιστοίχως. Ο Τ. Χατζηττοφής επεσήμανε ακόμα, πως από τους Σπαθάρηδες πρωτοείδε και αξιοποίησε σε παραστάσεις του το στιγμιότυπο, κατά το οποίο ο Χατζηαβάτης τραγουδεί: «*Απόψε κάνεις μπαμ*» και παράλληλα με το «*μπαμ*» δέχεται τον τενεκέ, που του εκσφενδονίζει ο Καραγκιόζης. Ο **Γ. Ιδαλίας** προσέθεσε ότι στη σκηνή των Σπαθάρηδων πρωτοείδε τον Κολλητήρη σε ποδήλατο και αφουγκραζόμενος τον παλμό του κυπριακού κοινού, παρουσίασε αργότερα και τον δίκον του Κολλητήρη ως **ποδηλάτη**. Ίσως αυτή να ήταν και η πηγή έμπνευσης του Κολλητήρη-ποδηλάτη του **Χρ. Πάφου**, σκέψη που συμμεριζόταν (: βλ. *επιστολή προς Χρ. Χριστοδούλου, Φεβρ. 2006*) και ο Ευγ. Σπαθάρης. Δεν αποκλείεται ακόμα, η ιδέα της συγγραφής των απομνημονευμάτων των καραγκιοζοπαίκτων να προήλθε ή να ενδυναμώθηκε (βλ. *για παράδειγμα τις επανειλημμένες προσπάθειες του Χρ. Πάφου προς αυτή την κατεύθυνση*) από την εκδοτική επιτυχία των απομνημονευμάτων του Σ. Σπαθάρη, που θα ερχόταν λίγο αργότερα. Ομοίως, πιθανόν είναι να ακολουθήθηκε το παράδειγμα των Σπαθάρηδων και ως προς την ενασχόληση με τη ζωγραφική (βλ. κυρίως έργα κι εκθέσεις των Ν. Ιωάννου, Χρ. Πάφου, αλλά και Θ. Θεμιστοκλέους και Χρ. Εγγλέζου Παή). Επιπλέον, φαίνεται πως στην κατεύθυνση Κυπρίων καραγκιοζοπαίκτων προς σχολικές παραστάσεις και εντατική -επαγγελματική- ενασχόληση απογόνων τους με το Θέατρο Σκιών, ενδιαφέροντα ρόλο διαδραμάτισαν επισκέψεις του Ευγ. Σπαθάρη στη Λεμεσό, όπου ζήτησε από τους διοργανωτές να καλέσουν σχολικές ομάδες στις παραστάσεις του. Αυτή την πεποίθησή του Ευγ. Σπαθάρη αντικατόπτριζε η δήλωσή του σε αθηναϊκή εφημερίδα, ότι «στην Κύπρο δημιούργησε μια νέα γενιά καραγκιοζοπαίκτων», δήλωση που εγείρει ακόμα αντιδράσεις Κυπρίων συναδέλφων του.

Εν κατακλείδι, γίνεται φανερό πως η επίσκεψη των Σπαθάρηδων στην Κύπρο, κατά το 1953, δεν προσέφερε μόνο διασκέδαση στους Λευκωσιάτες, αλλά γονιμοποίησε ιδέες και σκέψεις Κυπρίων καραγκιοζοπαίκτων, εμπλουτίζοντας παράλληλα τις Συλλογές τους, ανοίγοντας μαζί τους δίαυλο επικοινωνίας κι επιβεβαιώνοντας τον αδιάκοπο διάλογο ελλαδικού – κυπριακού Καραγκιόζη που συνεχίζεται έως τις ημέρες μας. Ένα διάλογο που ξεκίνησε με Κυπρίους, που γνώρισαν το Θέατρο Σκιών ως στρατιώτες στην Ελλάδα, καθώς και με τους εξ Ελλάδος περιοδεύοντες στην Κύπρο καραγκιοζοπαίκτες, Χ. Πετρόπουλο -ο οποίος φιλοξενήθηκε επίσης στην “Ακρόπολη”, Γ. Κεφαλλονίτη, Ν. Σμυρνιό, Α. Σουλιώτη, αλλά και αργότερα τους Μ. Αθηναίο, Γ. Χατζή, Ι. Μελισσηνό, Π. Καπετανίδη, Κ. Μακρή, Στ. Γκουρλίτσα, Γ. Νταγιάκο, Α. Δανέλλη, Χρ. Στανίση, Τ. Γεωργίου.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

◇ Βενάρδου Σ., Με τον Σωτήρη Σπαθάρη, Αθήνα 1975.

◇ Γιαγκουλλά Κ., Το Θέατρο Σκιών της Κύπρου. Το Κουκλοθέατρο και η Ταχυδακτυλουργία μέσα από τα κείμενα και τις αφηγήσεις των καλλιτεχνών και τον Τύπο της εποχής (1894-2009), Λευκωσία 2009.

◊ Δημητρίου-Πρωτοπαπά Μ., Ο Καραγκιόζης: το Θέατρο σκιών στην Κύπρο / Karaghiozis: Shadow theatre in Cyprus, Λευκωσία 2004.

◊ Παπασωτηρίου Ελ., Ευγένιος Σπαθάρης: σύγχρονοι Έλληνες εικαστικοί, Αθήνα 2009, 39 και σποραδικά.

◊ Σπαθάρη Σ., Αυτοβιογραφία και η τέχνη του Καραγκιόζη, Αθήνα 19924 (α΄ έκδ. 1960).

◊ Χοτζάκογλου Ανθ., «Το θέατρο σκιών στην Κύπρο από τα αρχεία του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης της Κύπρου: μια πρώτη προσέγγιση», Εθνογραφικά (Ναύπλιο) 14 (2009), 187-200.

◊ Χοτζάκογλου Ανθ., «Η παρουσία των Σπαθάρηδων στην Κύπρο: οι μαρτυρίες του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης Κύπρου», Κυπριακά Σπουδαί (Λευκωσία) ΟΓ΄ 2009 –έκδ. 2011-, 191-211, πίν. 51-6.

◊ Κυπριακός Τύπος Απομνημονεύματα – Συνεντεύξεις – Αρχεία Κυπρίων Καραγκιοζοπαικτών & οικ. Σπαθάρη Η Ανθή Γ. Χοτζάκογλου είναι θεατρολόγος – ερευνήτρια.

Το κείμενο αποτελεί συντομευμένη έκδοχή της διάλεξης που δόθηκε στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Κύπρου (Λευκωσία, 21/09/2009) υπό τον τίτλο: «Η παρουσία των Σπαθάρηδων στην Κύπρο: οι μαρτυρίες του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης Κύπρου». Η διάλεξη πραγματοποιήθηκε κατόπιν πρόσκλησης της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών και η εκδήλωση αφιερώθηκε στη μνήμη του Ευγ. Σπαθάρη. Τον επόμενο μήνα, ως «έκθεμα του μήνα» του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης επιλέχθηκε ένα διακοσμητικό σκηνής, κατασκευής Ευγ. Σπαθάρη (: “Αφιερωμένο στη μνήμη του Ευγένιου Σπαθάρη”, εφ. Ο Φιλελεύθερος (Λευκωσία), 14/10/2009, φ. 17955, 35).

Περιοδικό «Ο Καραγκιόζης μας» (Τεύχος 26-Σεπτέμβριος 2009, σ.2)

Ο ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ ΣΤΟ 1^Ο ΔΙΕΘΝΕΣ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΑΦΗΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ (Του Θωμά Αθ. Αγραφιώτη, εκπαιδευτικού)

Πέρα από τη βασική θεματική ενότητα του λύκου, το φεστιβάλ είχε ως κύριο επικοινωνιακό άξονα την αφήγηση και ειδικότερα τις τέχνες που στηρίζονται στην αφηγηματική δύναμη του λόγου. Κυρίαρχη θέση λοιπόν είχε η αφήγηση παραμυθιών που συνοδευόταν συμπληρωματικά από παραπλήσιες τέχνες του λόγου, όπως είναι οι θεατρικές παραστάσεις, τα λογοτεχνικά αναλόγια, το κουκλοθέατρο, ο Καραγκιόζης κ.τ.λ.. Ειδικότερα στην περίπτωση του Καραγκιόζη, η δυναμική παρουσία της τέχνης του Θεάτρου Σκιών στο συγκεκριμένο φεστιβάλ θεωρούνταν αυτονόητη, (και από ένα σημείο και μετά απαραίτητη), διότι το Θέατρο Σκιών είναι μια καθαρά αφηγηματική τέχνη που θεμελιώνεται πάνω στην κυριαρχία του αυτοσχεδιασμού και του προφορικού λόγου.

Αναλυτικότερα, το Θέατρο Σκιών στηρίζεται αισθητικά και φιλοσοφικά σε τρία θεμελιώδη γνωρίσματα: α) Τη σκιά, β) τη δυσδιάστατη απεικόνιση των φιγούρων και γ) τον προφορικό λόγο, ο οποίος δίνει ζωή και εμψυχώνει τις σκιές της κάθε φιγούρας. Είναι αυτονόητο ότι, στα πλαίσια του συγκεκριμένου φεστιβάλ, το κέντρο βάρους των αναφορών μας πρέπει να δοθεί στο ζωοποίο λόγο, ο οποίος αποτελεί τον κοινό δομικό παράγοντα που συνδέει το παραμύθι με τον Καραγκιόζη. Η στενή και άρρηκτη συγγενική σχέση μεταξύ των δύο ανωτέρω αφηγηματικών τεχνών πρωτοδιατυπώθηκε (καθαρά εμπειρικά και σε ανύποπτο χρόνο) από τον Καραγκιοζοπαίχτη Σωτήρη Σπαθάρη (1892-1974): «Πολλοί ρωτάνε αν τα έργα που παίζω, τα διαβάζω και παίζω. Ούτε εγώ ούτε κανένας Καραγκιοζοπαίχτης διαβάζει. Τις παραστάσεις τις ξέρουμε απ' όξω, όπως οι

παραμυθάδες ξέρουνε τα παραμύθια», (Σωτήρη Σπαθάρη, Αυτοβιογραφία και η τέχνη του Καραγκιόζη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1992, σ. 220).

Τηλεόραση

Φωτογραφικό υλικό

(Πηγή: http://www.karaghiozis.com/gr_players_bio.pdf 21/05/13)

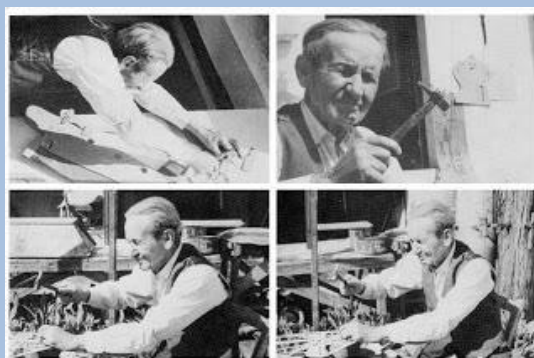

(Πηγή: http://artemnotes.blogspot.com.es/2012_01_01_archive.html#8305902157455424097 21/05/13)

Όρκος, Ακρυλικό σε καμβά

(Πηγή: http://artemnotes.blogspot.com.es/2012_01_01_archive.html#8305902157455424097 21/05/2013)

(Πηγή: http://kallistorwntas.blogspot.com.es/2010/05/blog-post_4285.html 21/05/13)

Μαγνητοφωνήσεις/ Ηχογραφήσεις παραστάσεων/ μουσικής

<http://www.youtube.com/watch?v=np8azynvN28>, (Σωτήρης Σπαθάρης Sotiris Spatharis) (21/05/13)

Δίσκοι βινίλιο

VIDEO/ CD

DVD

Κινηματογραφικές ταινίες

Τύπος

α) εφημερίδες: Άρθρα, αφιερώματα
β) περιοδικά: Άρθρα, αφιερώματα

Οπτικοακουστικό υλικό

MME

	<p style="text-align: center;">Ραδιόφωνο</p> <p>Αφιερώματα, συνεντεύξεις, ρεπορτάζ, έργα</p>
	<p style="text-align: center;">Τηλεόραση</p> <p>Αφιερώματα, συνεντεύξεις, ρεπορτάζ, έργα</p>
<p>Τιμητικές Διακρίσεις</p>	
<p>Βιβλιογραφία (Άρθρα, μονογραφίες)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Αυτοβιογραφία και η τέχνη του Καραγκιόζη (4^η έκδοση, εκδόσεις Άγρα, Σταύρος Πετσόπουλος, Φωκικανού 7- Στάδιο, Αθήνα, Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη – για το κείμενο «Το Θέατρο Σκιών και η λαϊκή τέχνη» και την εικόνα του εξωφύλλου) • Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιόζη (εκδόσεις Οδυσσέας, ανατυπώθηκε τον Οκτώβρη του 1978 για λογαριασμό των εκδόσεων ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Ζαλόγγου 9, Αθήνα, η επιμέλεια και το εξώφυλλο του βιβλίου έγιναν απ'το ζωγράφο Γιώργο Μανουσάκη) <p>Παρουσίαση Επανακυκλοφορούν από τις Εκδόσεις Άγρα τα Απομνημονεύματα του μεγάλου καραγκιοζοπαίχτη Σωτήρη Σπαθάρη, πατέρα του Ευγένιου Σπαθάρη. Το 1950 περίπου ο Καραγκιοζοπαίχτης Σωτήρης Σπαθάρης (1892-1973) άρχισε, με την προτροπή φίλων του, να γράφει τ' Απομνημονεύματά του, που εκδόθηκαν για πρώτη φορά το 1960. Ο Άγγελος Σικελιανός θεωρεί το κείμενο αυτό μνημείο λόγου, στη σειρά των Απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη. Η σημερινή 4η έκδοση συμπληρώνεται με ένα κείμενο του Γιάννη Τσαρούχη για τους Σπαθάρηδες και πολλές ανέκδοτες έγχρωμες και μαυρόασπρες φωτογραφίες που παραχώρησε ειδικά ο γιος του Σωτήρη Σπαθάρη, ο Καραγκιοζοπαίχτης Ευγένιος Σπαθάρης και το Μουσείο Τσαρούχη.</p> <p>Κρίσεις "Το θέατρο του Καραγκιόζη είναι ένα θέατρο στατικό όπου η δράση βγαίνει απ' το αίσθημα και όχι από τη νευρική κίνηση. Οι φωνές του Καραγκιόζη... δυνατές, αγνές, μεσογειακές... όλη η νοστιμάδα της ελληνικής φυλής εκφρασμένη με ήχους. Ο Καραγκιόζης... μια καινούργια απρόοπτη έκφραση του προαιώνιου ελληνικού πόνου που γεννά η αδικία. Ο παραπονιάρης που καταφέρνει να εκφράσει και να γελοιοποιήσει μαζί τον ανθρώπινο πόνο... Δίπλα σ' αυτόν... ο Χατζηαβάτης. Η μικρόψυχη ορθοφροσύνη, το μηδέν άγαν των μικρών. Από όλον τον τύπο του Καραγκιόζη βγαίνει μια αναρχική ελευθερία, μεθυστική για τα μικρά παιδιά μα και για τους μεγάλους, που δε λογαριάζει τίποτα και που εν τούτοις μέσα στη γενική ειρωνεία του για τα πάντα μπορεί με ασύλληπτες διαβαθμίσεις ύφους να δείχνει το σεβασμό του... Το σεβασμό του για τους ήρωες του 21... τους παπιάδες και τους νεκρούς, τους γέρους και τις γριές, όπως και για τα μικρά παιδιά που πεινούν, χωρίς ποτέ να πάψει να ειρωνεύεται όλα αυτά. Είναι μια δικαιοσύνη που αναγνωρίζει στους άλλους αυτό που θέλουν να είναι, προερχόμενη από έναν δυστυχισμένο και πειναλέο αλήτη, στο βάθος από έναν πεσιμιστή, που παράδοξα σε γεμίζει ελπίδα για τη ζωή. Η αγνότης του Καραγκιόζη... είναι η αγνότης του ανθρώπου που δεν έχει πια ανάγκη να λέει ψέματα... Στον Καραγκιόζη συλλαμβάνει κανείς τον Έλληνα επ' αυτοφώρω να πιστεύει σταθερά και με υπερβολή κάποιες ιδέες που ήταν πάντα δικιές του." Γιάννης Τσαρούχης, Επιθεώρηση Τέχνης, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1959</p> <p>Πηγή: http://www.centrodeestudiosbnch.com/es/biblioteca (18/11/2013) http://www.staxtes.com/2010/11/blog-post_488.html (18/11/2013)</p>
<p>Κύριος χώρος δράσης</p>	<p>Αθήνα</p>
<p>Άλλοι χώροι δράσης</p>	<p style="text-align: center;">Γεωγραφικοί</p> <p>Κυρίως κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα δραστηριοποιήθηκε σε όλη την Ελλάδα.</p> <p style="text-align: center;">Σχολικοί</p>
<p>Επικοινωνία</p>	